

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 53-70.
|| Geliş Tarihi-Received: 23.09.2022
|| Kabul Tarihi-Accepted: 10.10.2022
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1179406

Okul Sözlüklerinde Yer Alan Örnek Cümlelerin Seçiminde Kullanılacak Ölçütler

Principles to be Used in Selecting Examples in School Dictionary

Nilüfer SERİN*

Öz

Okul sözlükleri hazırlanırken dikkat edilmesi gereken hususlardan biri sözlük kullanıcıya sözcüğün anlamını öğrenmesi açısından kolaylık sağlayacak olan örnek cümlelerin başka bir ifadeyle tanıklamaların seçimidir. Bundan yola çıkılarak bu araştırmada, Türkçe ders kitaplarıyla okul sözlüklerini karşılaştırarak örnek cümle açısından sözlüklerin ihtiyacı karşılama durumunu açığa çıkarmak ve örnek cümle seçiminde dikkat edilmesi gereken ölçütler ışığında sözlükleri incelemek amaçlanmıştır. Okul sözlüklerinin seçiminde ilkökul seviyesine uygun olmasına ve sözlükteki madde başlarının örnek cümlelere yer vermesine dikkat edilmiştir. Temel nitel araştırma deseni ile gerçekleştirilen çalışmada üçü resimli olmak üzere toplam altı okul sözlüğü inceleme nesnesi olarak kullanılmış, veriler doküman incelemesi ile toplanmıştır. Okul sözlüklerindeki örnek cümleler ilkökul Türkçe ders kitaplarındaki sözcüklerle karşılaştırılmış ve örnek cümleler alanyazın taraması sonucu oluşturulan ölçütlere göre değerlendirilmiştir. Sözlüklerde genel olarak gerçekçi, inandırıcı, seviyeye uygun ve anlam ayırıcı nitelikte cümleler olduğu görülmüştür. Ancak sözlüklerdeki sözcüklerin ve örnek cümlelerin sayısı az olduğu için öğrencinin ihtiyacını tam olarak karşılayamamaktadır. Bunun dışında yazım noktalama hatalarına da rastlanmaktadır. Ayrıca "Örnekler özgün metinlere mi dayanmalı yoksa sözlük bilimci tarafından mı geliştirilmeli?" sorusu da tartışmaya açılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sözlük, okul sözlükleri, örnek cümle, tanıklama.

Abstract

One of the issues to be considered while preparing school dictionaries is the selection of examples/exemplifications that will facilitate the dictionary user in learning the meaning of the word. In this research, it was aimed to reveal the need of dictionaries in terms of examples by comparing Turkish textbooks and school dictionaries and to examine the dictionaries in the light of the principles that should be considered in the selection of examples. In the selection of school dictionaries, attention was paid to ensure that they were suitable for the primary school level and that the headlines in the dictionary included examples. In the study, basic qualitative research design was used. A total of six school dictionaries, three of which were illustrated, were examined and the data were collected by document analysis technique. The examples in the school dictionaries were compared with the words in the primary school Turkish textbooks and the examples were evaluated according to the principles created as a result of the literature review. It was seen that there are generally realistic, convincing, level-

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Trabzon/Türkiye, e-posta: niluferserin@trabzon.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3747-0981.

appropriate and semantic distinguisher sentences in the dictionaries. However, since the dictionaries are not comprehensive, they cannot fully meet the needs of the students. Also, spelling and punctuation errors were found. Besides "Should examples be based on authentic material or should they be written by the lexicographer?" question has been discussed.

Keywords: Dictionary, school dictionaries, examples, exemplification.

Giriş

Sözlük, "bir dilin (ya da birden çok dilin) söz varlığını söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir söz varlığı kitabıdır" (Aksan, 2007, s. 75). Sözlüğü, Hartman ve James (1998), "referans çalışmalarının en yaygın türü" olarak tanımlarken, Jackson (2016), "sözcükler hakkında bir başvuru kitabı" demektedir. Günay (2007) ise sözlüğün bir toplumun belleği olduğunu, dildeki kavramların anlamsal değerlerinin ortaya koyulduğu, bir dildeki sözcükler ve sözcüklerin anlamlarıyla ilgili yeterli oranda bilgi ve açıklamanın bulunduğu, dil ile ilgili birçok tartışmalı durumun çözümü için veya metnin anlaşılabilmesi için başvurulan bir kaynak olduğunu ifade eder. Literatürdeki tanımlar incelendiğinde genel olarak sözlüğün; bir dilin söz varlığının tamamını veya bir bölümünü içerdiği, çoğunlukla alfabetik olduğu, ihtiyaca göre tanımlara, örnek cümlelere, söyleniş özelliklerine, köken bilgisine, dil bilgisi ulamlarına vb. yer verdiği, tek dilli, iki dilli veya çok dilli, basılı veya elektronik olabileceği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca sözlüğün tanımını yapmanın zor olduğu ve bir referans çalışması olduğunun da altı çizilmektedir.

Sözlükler çok farklı amaçlarla ve farklı hedef kitlelere yönelik olarak hazırlanabilir. Kullanıcı profili ve sözlüğün amacı, sözlüğün türünü ve sözlüğün nasıl hazırlanacağını da değiştirmektedir. Örneğin "bir dili ana dili olarak kullanan okuryazar yetişkinlerin kullanabilmesi amacıyla hazırlanan genel amaçlı sözlükler, ele aldıkları madde başları ve sözcüklerin tanımları, kullanılan örnek cümleler açısından oldukça kapsamlı başvuru kitabı niteliğindeki eserlerdir" (Serin, 2018). Yine yetişkinler için hazırlanan terim sözlükleri, ağız sözlükleri, tarama sözlükleri, derleme sözlükleri, atasözü sözlükleri, deyim sözlükleri, ters dizim sözlükleri, uyak sözlükleri, sıklık sözlükleri, argo sözlükleri gibi çok farklı amaçlara hizmet eden birçok sözlük mevcuttur. Bu sözlükler öğrencilerin seviyesinin çok üzerinde olduğu için ana dili/yabancı dil öğrencilerinin yararlanabileceği, onların ihtiyacını karşılayacak, seviyelerine uygun olarak hazırlanan pedagojik sözlükler yazılması ihtiyacı hasil olmaktadır.

Öğrenciler için hazırlanan bu sözlükler için pedagojik sözlükler, öğrenci sözlükleri, okul sözlükleri, ilköğretim sözlükleri, çocuk sözlükleri, çocuklar için hazırlanmış sözlükler, didaktik sözlükler gibi birçok terimin kullanıldığı görülmektedir. "Romenskaya, Dubičinski pedagojik sözlükleri sözlük kategorilerinden biri olarak değerlendirirken, Kocaman genel sözlüklerin karşısı olarak bahsetmektedir." (Popova 2012, Golynskaia 2018'den). Bu çalışmada pedagojik sözlüklerin bir türü olarak, ana dili konuşucuları olan çocuklar için hazırlanan sözlükleri ifade edebilmek adına *okul sözlüğü* terimi kullanılmıştır. Okul sözlükleri "okul çocukları için yazılan, genel özellikleriyle bir tanım sözlüğü olan, sade bir tasarım ve resimlerle desteklenen sözlükler" (Akalm, 2017, s. 871) olarak tanımlanabilir.

Çocukların söz varlığını geliştirebilmeleri, zengin bir kelime hazinesine sahip olabilmeleri için başvurabilecekleri kaynakların başında okul sözlükleri gelmektedir. İlkokuldan üniversiteye kadar tüm eğitim kademelerinde eğitsel amaçlarla sözlükler kullanılabilir. Çocukların ilkokulda tanıştıkları bu sözlükleri tüm eğitim hayatları

süresince kullanacakları düşünüldüğünde okul sözlüklerinin hazırlanmasında ne kadar dikkatli davranılması gerektiği daha net ortaya çıkmaktadır.

Öğrencilere sözlük kullanılarak ulaşılmak istenen hedeflerin gerçekleşebilmesi için ilk başta sözlüklerin söz varlığı, öğrencilerin hedef söz varlığı ile uyumlu hâle getirilmelidir. Bunun için de her sınıf seviyesinde öğretilecek kelime listeleri ve sözlüksel unsurların farklı olduğu gerçeğinden yola çıkılarak mutlaka sınıf sözlüklerinin hazırlanması gerekmektedir (Aksoy, 2018). Çocuklar arasında yaşa bağlı olarak gerek fiziksel gerekse bilişsel gelişim bakımından büyük farklılıklar olduğu için öğrencilerin yaşına uygun olarak eğitim araçlarının seviyelendirilmesi zorunluluğu doğmaktadır. Ancak öğrencilerin her yıl yeni bir sözlük almalarını istemek çok uygulanabilir bir yöntem olmayacaktır. Bunun yerine ilkökul, ortaokul ve lise için ayrı sözlükler hazırlanabilir (Karadağ, 2011; Göçer, 2020).

Okul sözlükleri hazırlanırken biçim ve içerik açısından birçok hususa dikkat edilmesi gerekmektedir. Biçim özellikleri açısından ele alırsak okul sözlüklerinin öğrencilerin taşıyabileceği ağırlıkta ve büyüklükte olması, dağılmaması için sağlam bir şekilde ciltlenmesi, kapağının sağlam ve ilgi çekici olması, baskı kalitesi, yazı puntosunun ve yazı tipinin öğrencinin seviyesine uygun olması bu özelliklerin başında gelmektedir (Çotuksöken, 1999; Aslan Demirtaş, 2010; Karadağ, 2011). Sözlükleri içerik yönünden değerlendirecek olursak ilk önce hedef kitlenin özelliklerini ve ihtiyaçlarını belirleyip içeriği ona göre dizayn etmek gerekmektedir. Gülseren ve Batur (2009, s. 136), hedef kitlenin beklentilerine cevap verebilecek söz varlığına sahip sözlüklerin başarılı olabileceğinin altını çizmektedir. Karadağ'a (2011) göre okul sözlükleri çoğunlukla genel sözlüklerden küçültme/kısaltma yoluyla hazırlanmakta ve sözlüğü hazırlayan kişi(ler) tamamen kendi öngörüsüyle sözlüğe bazı maddeleri alırken uygun olmadığını düşündüğü bazı maddeleri dışarıda bırakmaktadır. Çoğunlukla sözlüğe alınan maddelerin ilk birkaç anlamı verilmekte, örnek kullanımlara yer verilmemektedir. Oysaki öğrencilerin ders kitaplarında veya okudukları çocuk kitaplarında anlamını bilmediği sözcükler için ilk başvurdukları kaynak olan okul sözlüklerine dâhil edilecek maddelerin kitaplarla uyum içinde olması, onların baktıkları her sözcüğü bu sözlüklerde bulabilmesi gerekmektedir. Sözcük anlamları verilirken de hedef kitlenin seviyesine uygun olmasına, tanımların açık ve net bir şekilde verilmesine, anlaşılabilir olmasına dikkat edilmelidir. Kelime anlamlarının dışında sesletim özelliklerine, vurgu, uzunluk, tonlama, incelik kalınlık gibi prozodiye ait unsurlara, sözcüğün türüne, aldığı eklere, gerekliyse köken özelliklerine de yer verilebilir. Ayrıca yine sözlüğün özelliğine göre sözcüğün eş ve zıt anlamları, sık kullanılan deyim ve atasözleri de bulunabilir. Küçük yaş grupları için hazırlanan sözlüklerde kavramları somutlaştırmak adına görsellerden de yararlanılabilir.

Okul sözlükleri hazırlanırken içerik açısından önemli maddelerden birisi de örnek cümlelerdir. Sinclair (1987) örneklerin önemini vurgularken, "sözlüğün örnekler üzerinde yapılan bir yorumdan başka bir şey olmadığını" ifade etmiştir. Jackson (2016), sözlüğün mikro yapısı içerisinde değerlendirdiği örnekleri "bir cümle ya da öbkle sözcüğün pekiştirilmesi" olarak açıklamaktadır. Bir sözlükbilimi terimi olarak bu örnekler için *tanıklama* ismi tercih edilmektedir. *Tanıklama*, "bir sözlük biriminin anlam ve kullanımına açıklık getirmek için örnek verme" şeklinde tanımlanabilir. Bunun için *örneklendirme* terimini tercih eden araştırmacılar da vardır (Boz, 2011a). Özkan (2013), tanıklamayı "sözlüklerde farklı font karakterleri ile belirginleştirilmiş açıklayıcı birer söz öbeği ya da tümce anlamının açıklanması" olarak ifade etmektedir. Tanıklama, sözcüğün cümle içindeki konumu ve kullanımıyla ilgili bilgilendirme yapar. Sözlük adlarının yanına getirilen "misalli, örnekli, örnekleriyle, tanıklarıyla, tanıklı" sözcükleri, o eserde tanıklama metodunun izlendiğine işaret eder (Uysal, 2018).

Sözlüklerin tanımlama içermesi sözlük kullanıcısının sözcüğün anlamını öğrenmesi açısından kolaylık sağlayacaktır. Okul sözlüklerinde hedef kitle çocuklar olduğu için bu çok daha önem kazanmaktadır. Uygun şekilde seçilen örnek cümleler, sözcüğün bağlam aracılığıyla öğrenilmesine yardımcı olur. “Türkçedeki birçok sözcük, bağlam içinde bilinen anlamlarından sıyrılarak yeni anlamlar kazanmış, anlam dağarcığını genişletmiştir. Sözcüklerin tanımla ile birlikte verilmesi, onların kazandığı yeni anlamların cümle içinde görülmesini sağlayacaktır. Böylece sözlük kullanıcıları, tanık cümleler aracılığıyla çok anlamlı sözcüklerin taşıdığı anlamları birbirinden kolayca ayırt edebileceklerdir” (Uysal, 2018).

Sözlüklere tanık olarak alınacak bu örnek cümlelerin niteliğine çok dikkat edilmesi icap etmektedir. Boz (2011b, s. 133), tanık cümlelerin gerçeklik, inandırıcılık, sorunsallık, etkileycilik yönleri üzerinde durur. Crystal de örneklerin gerçekçi olmasının öneminden bahseder, yapaylıktan uzak durulması gerektiğini belirtir (Kocaman 1998’den). Karadüz (2009, s. 647), verilen örnekte kullanılan kavramların edebî, bağlama uygun ve öğrencilerin duygu ve düşünce dünyalarına yönelik olması gerektiğini vurgular. Örneklerin verilmesinde millî ve kültürel değeri olan özel isimlerin, sözcüklerin, deyimlerin, güncel olayların yer almasının öğrenmeyi desteklediğini savunur.

Baskın (2016) örnek cümlelerin edebî metinlerden seçilmesi hususuna dikkat çekerken Binyazar (1983, s. 63) da insanlık değerlerini kapsayıcı ve ulusallık özellikleri bakımından dil yetkinliğine sahip güzel metinlerden seçilmesi gerektiğini söyler. Okur (2011) da aynı görüşü desteklemekte, örneklerin yerli şair ve yazarların şiir, hikâye, roman türlerindeki eserlerinden, çocuk kitaplarından seçilmesinin iktiza ettiğini belirtmektedir. Bu, öğrencilerin sözlük aracılığıyla edebiyatla, sanatla, tanınmış şair ve yazarlarla, Türk kültürünün önemli örnekleriyle karşılaşmasını sağlayacak, böylece öğrencilerde ana dili bilinci ve edebî zevkin gelişmesine de katkı sağlanmış olacaktır.

Çotuksöken (1999, s. 64), okul sözlüklerinin büyük bir çoğunluğunda madde başlarının açıklanmasında örnek tümcelere yer verilmediğinden örnek tümcelere yer verilen sözlüklerde ise bazı sorunlar bulunduğu bahsetmektedir. Bu sorunlardan ilki, sözcüklerin tanımlanmasından sonra verilen örnek tümcelerin uyarıcı ve öğretici yönleri istenen düzeyde değildir. Bir diğeri ise yapılan tanımın anlaşılabilirliğini güçlendiren örnek tümcelere yer verilmemektedir. Sıradan ya da neden seçildiği belli olmayan cümleler, anlamaya herhangi bir katkıda bulunmamaktadır.

Atkins ve Rundell (2008, s. 458-461) sözlüklerin niteliğine ve hedef kitlenin ihtiyacına göre değişse de genel olarak sözlüklere alınacak iyi örneklerin 3 temel özelliğe sahip olması gerektiğini belirtir:

1. Doğallık ve tipiklik: Tipiklik, sözcüğün büyük bir derlemden yararlanarak en sık kullanılan eşdizimliklerini, sözdizimsel kalıplarını yani tipik davranışlarını temsil eder. Doğallık daha sezgisel ve daha az nesnel bir ölçüttür. Dilin doğal kullanım şeklini gösterir.
2. Bilgilendiricilik: Örnekler tanımın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacak bilgi içerir.
3. Anlaşılabilirlik: Örneklerde karmaşık sözcük ve yapılar kullanılmamalı, cümle anlaşılır olmalıdır.

Görüldüğü gibi öğrenciler için bir okul sözlüğü hazırlarken dikkat edilmesi gereken birçok önemli husus vardır. Bu özelliklerin başında da seçilecek söz varlığı unsurlarına karar verdikten sonra onları açıklayacak tanımları ve tanımlama diye de ifade edilen örnek cümleleri belirlemek gelmektedir. Örnek cümleye yer verilmemesi

öğrencinin sözcüğün anlamını ve bağlamda nasıl kullanılacağını tam olarak kavrayamamasına sebep olurken rastgele seçilen örnek cümleler de benzer şekilde öğrencinin sözcüğün anlamını kavramasına yeterli katkıyı yapamazlar. Alanyazın incelendiğinde okul sözlüklerini genel olarak inceleyen çalışmalar olmakla birlikte, okul sözlüklerinde yer alan örnek cümlelerle ilgili yeterince çalışma olmadığı görülmüştür. Bu sebeple bu çalışmada Türkçe ders kitaplarıyla okul sözlüklerini karşılaştırarak örnek cümle açısından sözlüklerin ihtiyacı karşılama durumunu açığa çıkarmak ve örnek cümle seçiminde dikkat edilmesi gereken ölçütler ışığında sözlükleri incelemek amaçlanmıştır. Böylece okul sözlüklerindeki örnek cümlelerle ilgili genel durum ortaya konulmuş olacaktır.

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu araştırma, temel nitel araştırma deseni ile yapılandırılmıştır. Bu desen, eğitim bilimleri ile ilgili araştırmalarda en sık kullanılan desenlerden biridir çünkü araştırmacılar her zaman olgubilim, kuram oluşturma, söylem analizi ya da etnografik çalışmalar yapmayabilir. Bunun yerine bir araştırmacı yorumlayıcı bir yaklaşımla nitel araştırma yapabilir (Merriam, 2018, s. 22). Bu çalışmada temel nitel araştırma deseni, okul sözlüklerindeki örnek cümlelerle ilgili genel durumu temel düzeyde incelemek ve yorumlamak amacıyla kullanılmıştır.

İncelenen Eserler

Bu çalışmada ilkököl 2, 3, 4. sınıf Türkçe ders kitapları ve 6 adet okul sözlüğü incelenmiştir. Araştırma kapsamına alınan bu eserler, "belli ölçütleri sağlayan durumların seçildiği" (Patton, 2014) ölçüt örneklem stratejisinden faydalanılarak seçilmiştir. İncelenen ders kitaplarını seçerken 2021-2022 eğitim öğretim yılında ilkokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarından biri olmasına dikkat edilmiştir. 1. sınıf ders kitabında yer alan etkinliklerin daha çok ilk okuma yazmaya yönelik olması sebebiyle 2, 3 ve 4. sınıf ders kitapları araştırma kapsamına alınmıştır. İncelenen ders kitapları şunlardır:

- İlkokul Ders Kitabı Türkçe 2. Sınıf - Abdullah Ataşçi, Koza Yayınları.
- İlkokul Türkçe Ders Kitabı 3 - Barış Ekin Karaduman, Erman Özdemir, Onur Yılmaz, MEB.
- İlkokul Türkçe Ders Kitabı 4 - Hayriye Kafta Ayan, Ümit Arslan, Sevim Kul, Nihan Yılmaz, MEB.

İncelenen sözlükleri seçerken ise ölçüt olarak ilkököl seviyesine uygun olmasına ve sözlükteki madde başlarının örnek cümlelere yer vermesine dikkat edilmiştir. Piyasada bulunan sözlüklerin büyük bir çoğunluğu sadece tanımlardan oluştuğu için bu türdeki sözlükler araştırma kapsamına alınmamıştır. Ayrıca ilkököl seviyesindeki öğrencilerin sıklıkla tercih ettiği ve Türkçe ders kitaplarındaki yönergelerde de kullanılmasının tavsiye edildiği resimli sözlüklerden de tercih edilmeye çalışılmıştır. Bu ölçütler nazarında üçü resimli sözlük olmak üzere altı Türkçe okul sözlüğü araştırma kapsamında incelenmiştir. İncelenen eserler şunlardır:

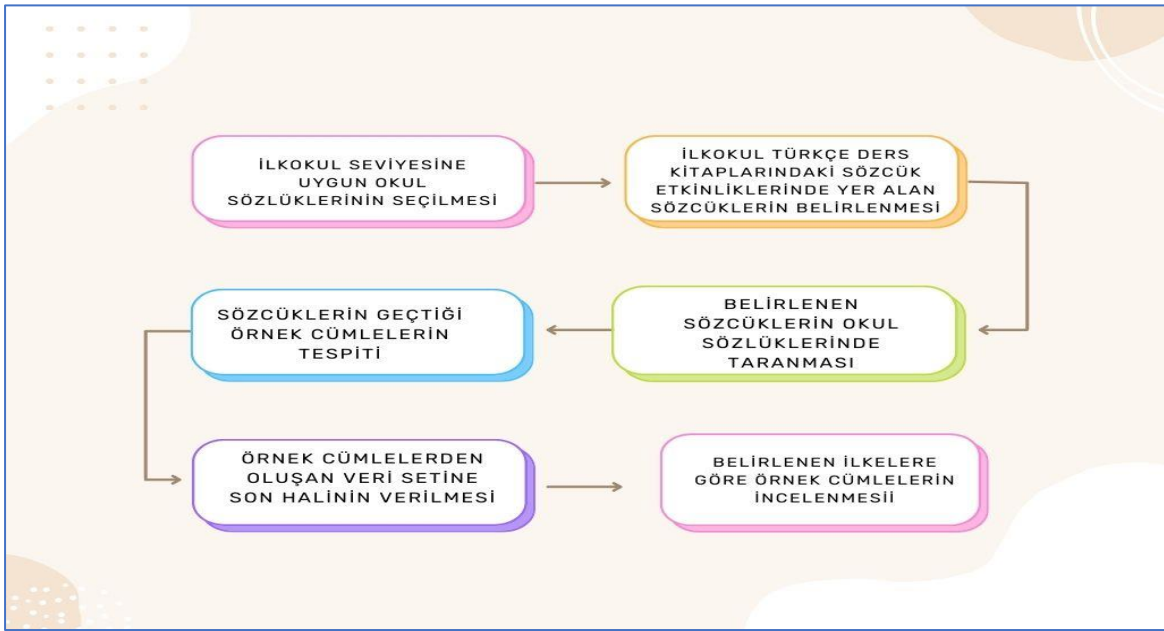
- Türkçe Resimli Sözlük-Karatay Çocuk Yayınları (S1)
- Resimli Türkçe Sözlük-Ata Yayıncılık (S2)
- Resimli Türkçe Sözlüğüm-Ema Kitap (S3)
- Türkçe Sözlük-Bilim ve Kültür Yayınları (S4)

- Türkçe Okul Sözlüğü-Engin Yayınevi (S5)
- İlkokul Türkçe Sözlük-Arkadaş Yayınevi (S6)

Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Nitel araştırmada doküman incelemesi tek başına bir veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile birlikte de kullanılabilir.” (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 217). Doküman olarak kabul edilen altı sözlükteki örnek cümleler araştırmannın tüm veri setini oluşturmaktadır.

Verilerin toplanması aşamasında sırasıyla aşağıdaki basamaklar izlenmiştir:

Şekil 1. Veri toplama süreci

Öncelikle ilkokul seviyesine uygun olan 6 adet okul sözlüğü seçilmiştir. Bu okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleleri sınırlandırabilmek ve sözlüklerin hedef kitlenin ihtiyacını karşılayıp karşılamadığını tespit edebilmek amacıyla 2, 3 ve 4. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki sözcük etkinliklerinde öğrencileri sözlüğe yönlendiren sözcükler belirlenmiştir. Belirlenen bu sözcükler okul sözlüklerinin tümünde taranmış ve sözcüklerin geçtiği örnek cümleler her sözlük için ayrı ayrı listelenmiştir. Örnek cümlelerden oluşan çalışmanın veri setine son hâli verildikten sonra literatür taraması sonucu oluşturulan ölçütlere göre incelemelerde bulunulmuştur.

Verilerin Analizi

Veri analizi aşamasında ilk önce okul sözlüklerinin Türkçe ders kitaplarındaki sözcüklere yer verip vermediğini tespit edebilmek amacıyla frekans tablosu oluşturulmuş ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Daha sonra oluşturulan veri setinde yer alan örnek cümleler alanyazın incelemesi sonucu oluşturulan ölçütler ışığında incelenmiştir. Tespit edilen ölçütlere uygun örnekler verilerek bu cümleler betimsel analiz ile yorumlanmıştır. Bu sayede okul sözlüklerindeki örnek cümlelerle ilgili sözlük kullanıcıları ve yazarları için genel bir çerçeveye çizilmek istenmiştir.

Bulgular

✚ Okul sözlükleri öğrencilerin ders kitaplarında yer alan söz varlığıyla uyumlu olmalı, öğrenciler anlamını bilmedikleri sözcükleri ve bu sözcüklerin geçtiği örnek cümleleri sözlükte bulabilmelidir.

Öğrencilere ders kitaplarında veya günlük hayatlarında bilmedikleri bir sözcükle karşılaştıklarında sözlüğe bakmaları tavsiye edilmektedir. Öğrenci bu tarz durumlarda sözlüğe başvurduğunda sözlüğün öğrencinin ihtiyacını karşılaması, en azından öğrencinin aradığı sözcüğü, onun tanımını ve örnek cümlesini sözlükte bulması beklenmektedir. Türkçe ders kitaplarında bulunan sözcük etkinliklerinde genellikle metinde öğrencinin anlamını bilmediği sözcüklerle etkinlikler tasarlanmakta, öğrenciler bu sözcükler için sözlüğe yönlendirilmektedir. Bu etkinliklerde çoğunlukla öğrencilerden sözcüğü bir cümle içerisinde kullanması da beklenmektedir. Sözlüklerde yer alan örnek cümleler sözcüğün nasıl bir bağlam içerisinde kullanıldığını göstererek sözlük kullanıcılarının cümle kurmasına yardımcı olması açısından da önemlidir. Okul sözlüklerinin öğrencinin bu ihtiyacını ne ölçüde karşıladıklarını belirleyebilmek amacıyla bu çalışmada önce ilkokul 2, 3 ve 4. sınıf Türkçe ders kitaplarında öğrenciyi sözlüğe yönlendiren etkinliklerdeki tüm sözcükler tespit edilmiştir. Daha sonra bu sözcüklerin sözlüklerde olup olmadığına, eğer varsa da örnek cümleyle desteklenip desteklenmediğine bakılmıştır. Ders kitaplarındaki bu sözcüklerin, sözlüklerde yer alma durumunu gösteren tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: Sözcük öğretimi etkinliklerindeki sözcüklerin sözlükte yer alma durumları

Sözlük Kod	2.Sınıf			3.Sınıf			4.Sınıf		
	Kitaptaki sözcük	Tanımı verilen sözcük	Örnek cümlesi olan sözcük	Kitaptaki sözcük	Tanımı verilen sözcük	Örnek cümlesi olan sözcük	Kitaptaki sözcük	Tanımı verilen sözcük	Örnek cümlesi olan sözcük
S1	123	48	48	137	71	71	125	39	39
S2	123	77	77	137	81	81	125	57	57
S3	123	65	65	137	74	74	125	19	19
S4	123	103	37	137	116	45	125	101	30
S5	123	117	69	137	126	70	125	117	88
S6	123	121	121	137	121	120	125	93	93
Ortalama	123	88,5	69,5	137	98,1	76,8	125	71	54,3

Tablo incelendiğinde resimli sözlüklerin (S1, S2, S3) öğrencilerin ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğu görülmektedir. İlkokul çağındaki öğrenciler tarafından sözcükleri görsellerle somutlaştırması bakımından tercih edilen bu sözlüklere sahip olan bir öğrenci, Türkçe ders kitabındaki etkinlikleri yaparken sözlüğe bakmak istediğinde her üç sınıf seviyesinde de aradığı sözcüklerin neredeyse yarısını bulamayacaktır. S1 incelendiğinde 2. sınıf Türkçe ders kitabındaki etkinliklerde bulunan 123 sözcüğün 48'i, 3. sınıfta 137 sözcüğün 71'i, 4. sınıfta ise 125 sözcüğün 39'u sözlükte yer almaktadır. S2'de 2. sınıfta 123 sözcüğün 77'si, 3. sınıfta 137 sözcüğün 81'i, 4. sınıfta 125 sözcüğün 57'si sözlükte bulunmaktadır. Oransal açıdan bakıldığında resimli sözlükler açısından en çok ihtiyacı karşılayan sözlüğün S2 olduğu söylenebilir. S3'te 2. sınıfta 123 sözcüğün 65'i, 3. sınıfta 137 sözcüğün 74'ü, 4. sınıfta 125 sözcüğün yalnızca 19'u sözlükte bulunmaktadır.

Tüm sözlüklerde 4. sınıfta seviyenin artmasıyla birlikte sözcüklerin sözlükte bulunma oranı düşmektedir. Resimli sözlüklerin tümünde dikkat çeken bir nokta da sözlükte madde başı olarak yer alan tüm sözcükler örnek cümlelerle desteklenmiştir.

Alfabetik sözlükler (S4, S5, S6) öğrencinin aradığı sözcüğü sözlükte bulabilmesi açısından daha başarılı gözükmemektedir ama onlarda da ders kitaplarındaki etkinliklerde geçen bütün sözcükler yer almamaktadır. Bu sözlüklerdeki en önemli eksik ise sözcüğün tanımının bulunma oranı daha yüksek olmasına rağmen her sözcüğün örnek cümleyle desteklenmemesidir. S4'te 2. sınıf Türkçe ders kitabındaki etkinliklerde bulunan 123 sözcüğün 37'si, 3. sınıfta 137 sözcüğün 45'i, 4. sınıfta 125 sözcüğün 30'unda örnek cümle bulunmaktadır. S5'te 2. sınıfta 123 sözcüğün 69'u, 3. sınıfta 137 sözcüğün 70'i, 4. sınıfta 125 sözcüğün 88'i örneklenmiştir. S6'da 2. sınıf kitabındaki 123 sözcüğün 121'i, 3. sınıfta 137 sözcüğün 120'si, 4. sınıfta 125 sözcüğün 93'üne ait örnek cümle sözlükte bulunmaktadır. Örnek cümle açısından bakıldığında öğrencinin aradığı sözcükleri en çok bulabileceği sözlüğün S6 olduğu söylenebilir.

✚ Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleler sözcüğün tanımının anlaşılmasına yardımcı olmalı, anlam ayırıcı nitelikte olmalıdır.

Okul sözlüklerinde bulunan sözcüklerin anlaşılabilmesi için tanım her zaman için yeterli olmamaktadır. Öğrencilerin o sözcüğü tam anlamıyla anlayabilmesi için tanımın anlaşılmasına yardımcı olacak anlam ayırıcı nitelikte örnek cümleler seçilmesi gerekmektedir. Örneğin öğrenci "kalem" sözcüğüne baktığında verilen cümleden kalemin yazma, çizme işlevinde kullanılan bir araç olduğunu veya neden yapıldığını, şeklinin nasıl olduğunu anlayabilmelidir. Bu açıdan sözlükler incelendiğinde genel olarak örneklerin bu kıstas dikkate alınarak hazırlandığı söylenebilir. Bazı sözcüklerde ise yetersiz örneklendirmelerin yapıldığı, verilen örneğin sözcüğün anlaşılmasına katkı sağlamaktan uzak olduğu görülmektedir.

- Çok güzel bir *bahçeleri* vardı. (S6)
- Bahçelerinde çok güzel *çiçekler* var. (S1)
- Çocuklar *masalı* çok sever. (S6)

"... çok güzel, ...yı çok severim" gibi cümleleri neredeyse bütün sözcüklerle kurmak mümkündür. Bu tarz cümleler, sözcükle ilgili hiçbir anlam ayırt edici özelliğe sahip olmadığı için öğrencilere sözcüğün anlamını öğretmek noktasında yetersiz kalmaktadır.

✚ Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleler gerçekçi ve inandırıcı olmalıdır.

Okul sözlükleri için seçilen örnek cümlelerde çocuk edebiyatı eserlerinde olduğu gibi hayatın içerisinde rastlanabilecek konuların seçilmesi, örneklerin inandırıcı, gerçekçi ve yapaylıktan uzak olması gerekmektedir. Gerçek hayattan kopuk, tamamen hayal ürünü örnekler çocuğun cümlelerin anlamını sorgulamasına, gerçek hayatla bağdaştıramamasına sebep olabilir. Bunun dışında öğrencinin bilgi seviyesini artırmak amacıyla bilgilendirici cümleler de tercih edilebilir. Okul sözlükleri incelendiğinde genel olarak gerçekçi, inandırıcı, günlük hayattaki olaylara gönderme yapan veya bir konu hakkında bilgi veren cümleler seçildiği görülmektedir.

- Türk *alfabesinde* 29 harf vardır. (S1)
- *Altın* çok eski zamanlardan beri para basımında kullanılmıştır. (S3)
- Ay'a ayak basan ilk insanlar Amerikalı *astronotlardır*. (S6)

- *Cumhuriyet* 1923 yılında kuruldu. (S1)
 - Büyük *Okyanus* dünyanın en büyük *okyanusudur*. (S3)
 - Dün manavdan üç *bağ* maydanoz, iki *bağ* dereotu aldım. (S4)
 - Annesi Ceren'in *beslenme* çantasını hazırladı. (S1)
 - Okuldan gelir gelmez *bilgisayarı* açtı. (S1)
 - Yemeklerden önce *ellerimizi yıkamalıyız*. (S1-S3)
- ✚ **Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleler hedef kitlenin seviyesine uygun olmalıdır.**

Okul sözlüklerinde örnek cümlelerin bulunması kadar bu cümlelerin öğrencilerin seviyesine uygun olarak hazırlanması da oldukça önemlidir. Bunun için cümlelerin çocuğun anlayabileceği açıklıkta olması, bildiği sözcüklerden oluşması, somutlaştırılması, günlük yaşama yönelik olması, yaşına, ilgi alanlarına uygun konularda olması gibi birçok kriter bulunmaktadır. Sözlüklerdeki örnek cümleler incelendiğinde genel olarak ilkökul öğrencilerinin seviyesine uygun oldukları söylenebilir.

- Amcalar bugün *müze*ye gidecekler. (S1)
 - *Bahçemizde* her tür sebze yetiştiriyoruz. (S2)
 - Ahmet'le Mehmet, güreşte birbirlerine *rakip* olmuşlardı. (S3)
 - *Yayla* turizmi giderek genişliyor. (S5)
 - Çocuğun *yüzü* toz içindeydi. (S6)
- ✚ **Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümlelerin çok uzun veya çok kısa olmamasına dikkat edilmelidir.**

Uzun cümleleri özellikle ilkökuldaki öğrencilerin anlamakta zorlanacağını unutmamak gerekir. Cüceloğlu (1991, s. 173) kısa süreli belleğin ortalama yedi birimlik bir kapasitesi olduğunu, bazı kişilerin beş birimden bazılarının dokuz birimden sonra kısa süreli belleklerinde hata yapmaya başladığını belirterek kısa süreli belleğin kapasitesini 7±2 birim şeklinde formülleştirmektedir. Sözlükler hazırlanırken de tanımlarda ve örnek cümlelerde bu uzunluğa dikkat edilmesi öğrencilerin anlayabilmesi ve aklında tutabilmesi açısından önemlidir. Okul sözlükleri incelendiğinde genel olarak örnek cümlelerde bunun dikkate alındığı anlaşılmaktadır.

- *Deprem* anında ne yapacağımızı öğrenmeliyiz. (S1)
- Çocuk bu *ağır* torbaları taşıyamaz. (S2)
- En sevdiğim meyve *duttur*. (S3)
- Sakın kimsenin yanışına *gülmeyin*. (S5)
- Babasının *altın* bir saati varmış. (S6)

Uzun ve seviyenin üzerinde sayılabilecek örnek cümlelere sadece S5'te rastlanılmıştır.

- İki taşın arasından fişkıran buz gibi *kaynak* suyundan doya doya içtik. (S5)
- O *hafif* biriydi, gelene geçene kaş göz işareti yapıyordu. (S5)

Sözlüklerde 1-2 kelimelik çok kısa cümlelere yer verilmesi de doğru değildir. Çünkü bu cümleler çoğunlukla sözcüğün anlamını net şekilde ortaya koyabilecek bir bağlama sahip olmamaktadır. Bu tarz cümlelere S4'te rastlanılmıştır.

- *Ata bindik.* (S4)
- *Basit bir yöntem.* (S4)

Kimi sözlüklerde ise örnek cümle yerine sözcüğün içerisinde kullanıldığı söz öbekleri tercih edilmektedir. Sözcüğün sık kullanılan eşdizimliklerini göstermesi açısından bu tarz örneklere yer verilmesi sözlüğü zenginleştirecektir ancak bunun örnek cümlelerin yerini tutmayacağı unutulmamalıdır. Özellikle S4'te bu tarz çok fazla kullanıma rastlanmıştır.

- *Kitabın dışı* (S4)
- *Eski koltuk* (S4)
- *Gümüş tabak* (S4)
- *Hafif sis, hafif bir iş* (S4)
- *Türk halkı, Anadolu halkı, köy halkı* (S4)
- *İzci kampı, toplama kampı, Kızılay kampı* (S4)
- *Bahçeyi kazmak* (S4)
- *Türkiye Büyük Millet Meclisi* (S4)
- *Bayrağımızın yıldızı* (S4)
- *Popüler roman* (S5)

🚩 **Okul sözlüklerinde eş sesli sözcükler ayrı madde başı olarak verilmeli ve ayrı ayrı örneklendirilmelidir.**

Yazılışları aynı olmakla birlikte anlamı farklı olan eş sesli sözcüklerin sözlükte tek bir madde içerisinde verilmemesi gerekmektedir. İlkokul Türkçe dersinde eş sesli sözcükleri öğrenen öğrenciler bu sözcükleri sözlükte ayrı ayrı göremezse anlamı kavramakta zorlanabilirler. Okul sözlükleri incelendiğinde özellikle isim ve fiil soylu eş sesli sözcüklerin bazı sözlüklerde tek bir madde başı olarak verildiği ve yanlış örneklendirme yapıldığı dikkati çekmektedir. Örneğin “eski” sözcüğü sözlükte incelendiğinde sözcüğün yalnızca isim ve sıfat olarak örneklenmesi gerekirken bir fiil olan “eskimek” sözcüğünün de bazı sözlüklerde eski sözcüğünün örneği olarak verildiği görülmektedir. “Eskimek” sözcüğü ise sözlüklerde yer almamıştır.

- *Eski yapılardan bazıları depremde yıkılmadı.* (S2)
- *Eski ayakkabılarının yerine yenileri alındı.* (S2)
- *Dedem eski günlerini bıkmadan, usanmadan anlatır.* (S4)
- *Eski evler korumaya alındı.* (S5)
- *Eski Kültür Bakanı konuşmaya başladı.* (S5)
- *Eski günleri andık.* (S6)
- *Dün eski öğretmenimizi gördük.* (S6)
- *Bu ceket çok eskimiş.* (S1)
- *Bu ceket çok eskimiş, yeni bir cekete ihtiyacım var.* (S3)
- *Bu elbise eskimiş.* (S5)
- *Bu işte eskidik, her şeyin kolayını biliriz.* (S5)

- Çocuğun çantası iyice *eskidi*. (S6)

S5'te “ geçmiş zamanlarda, geçmiş çağlarda” anlamına gelen “eskiden” sözcüğünün de “eski” sözcüğünün örneği olarak verildiği görülmektedir.

- *Eskiden* büyüklere saygı, küçüklere sevgi vardı. (S5)

Eş sesli sözcüklerden biri olan “bağ” sözcüğü sözlüklerde arandığında S2 ve S6'da “ip, şerit” anlamı “bağ (I)” ve “üzüm bahçesi” anlamı ise “bağ (II)” olarak verilmiş ve örneklendirilmiştir. Diğer sözlüklerde ise ya tek bir anlamı verilmiş ya da eş seslilik gözetilmeyerek bütün anlamları beraber verilmiştir.

- Üzüm asmada, asma da *bağda* yetişir. (S1)
- Karşı *bağdaki* üzümler çok iri. (S2)
- Ayakkabımın *bağı* çözüldü. (S2)
- Asma *bağda* yetişir. (S3)
- Ayakkabının *bağı* çözüldü. (S3)
- Bakarsan *bağ* olur, bakmazsan dağ. (S4)
- Dört dönüyorum *bağın* çevresinde. T. Apaydın (S5)
- Bu yaz bizim *bağda* güzel günler geçirdik. (S6)
- Ayakkabının *bağı* koptu. (S6)

🚩 **Okul sözlüklerinde çok anlamlı sözcükler için verilen bütün anlamlar örneklendirilmelidir.**

Okul sözlüklerinde çok anlamlı sözcükler için sözcüğün bütün anlamlarını vermek yerine genellikle dilde en sık kullanılan anlamlar tercih edilmektedir. İncelenen resimli sözlükler genelde 1-2 anlamı vermeyi tercih ederken diğerlerinde 7-8 anlama kadar çıkanlar olmuştur. Öğrencilerin sözcüklerin anlam farkını idrak edebilmesi için tanımın yanında mutlaka bağlam içerisinde görmesi gerekmektedir. İncelenen sözlüklerde çok anlamlılığa dikkat edilse de sözcüğün her anlamı için örnek verilmediği görülmüştür.

Örneğin “baş” sözcüğü incelendiğinde S1'de bir, S2 ve S4'te iki, S3'te üç, S5'te dört, S6'da yedi farklı anlamı verilmiştir. “İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun ve ağız gibi organlarını kapsayan vücudun üstündeki bölüm, kafa” anlamı tüm sözlüklerde verilmekle birlikte dört sözlükte örneklendirilmiştir.

- *Başım* çok ağrıyor. (S1)
- Duyu organlarımızdan dört tanesi *başımızda* bulunur. (S2)
- Gözlerimiz, ağızımız, kulaklarımız da *başımızın* üzerindedir. (S3)
- Çocuk şapkasını *başına* geçirdi. (S6)

Baş sözcüğü “bir topluluğu yöneten kimse” anlamına gelecek şekilde dört sözlükte kullanılmıştır.

- Gezi süresince *başımızda* öğretmenimiz vardı. (S2)
- Bu ekibin *başında* Nihat vardı. (S3)
- Şirketin *başına* deneyimi en çok olan kişi getirildi. (S5)
- Buranın *başı* kim? (S6)

Diğer cümlelerde “kasaplık hayvanlarda tane, sıralamada önde bulunan, bir yerin en uç noktası, bir sürenin başlangıcı, bir yerin yakını” gibi farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Cümlelerin genel olarak anlamı karşıladığı söylenebilir.

- Filmin *başı* çok komikti. (S3)
- Yirmi *baş* sığırim var. (S5)
- Şu *baştaki* kitabı verir misin? (S5)
- Masanın iki *başına* birer sandalye koydular. (S6)
- Köyün öte *başından* beri yürüyordu. (S6)
- Ormanda *başı* göklere uzanan ağaçlar vardı. (S6)
- Geçen ayın *başından* beri ortalıkta gözükmediler. (S6)
- Pınarın *başında* buluştular. (S6)

🚩 **Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleler nitelikli metinlerden, Türkçeyi güzel kullanan şair ve yazarların eserlerinden, çocuk edebiyatı ürünlerinden veya derlemlerden seçilebilir.**

Okul sözlüklerine seçilecek örnek cümlelerin çocuğun seviyesine uygun, nitelikli edebî metinlerden, Türkçeyi güzel kullanan yerli şair ve yazarların eserlerinden, çocuk edebiyatı eserlerinden seçilmesi sözcüğün kullanıldığı doğal bağlamı göstermesi ve çocuğun edebî zevkini geliştirmesi açısından önemlidir. Bu sayede öğrenciler ana dilini iyi kullanan şair ve yazarları da tanımış olacaktır. Sözlükbilim çalışmalarında da artık örnek cümlelerin rastgele sözlük yazarı tarafından oluşturulmasının tercih edilmediği, bunun yerine doğal dil kullanımını örneklemesi açısından derlemlerden seçilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Derlem kullanımı sözcüğün eşdizimliklerini ve sık kullanılan anlamlarını göstermesi açısından da sözlük yazarları için yol gösterici olmaktadır.

İncelenen okul sözlüklerin çoğunda cümlelerin kim tarafından yazıldığı veya hangi kaynaktan alındığı belirtilmemiştir. Bu yüzden örnek cümlelerin sözlük yazar(lar)ı tarafından oluşturulduğu düşünülmektedir. Yalnızca S5’te örnek cümlelerin bir kısmı yerli şair ve yazarların eserlerinden seçilmiştir. N. Hikmet, T. Buğra, T. Yücel, B. Uzuner, D. Akçam, M. C. Anday, H. Birand, H. E. Bener, C. S. Tarancı, A. Behramoğlu, N. Cumalı, T. Apaydın, O. Akbal bu yazar ve şairlerden birkaçıdır.

- Siyasetten *popüler* şovlar değil, ciddi çözüm önerileri bekliyorlar. C. Dünder (S5)
- Yeni bir çevre, yeni insanlar, *ufkunuzu* açar. Y. Z. Ortaç (S5)
- Sen bal satıyorsun ama *yüzün* sirke satıyor. Z. Gökalp (S5)
- En iyisi *kuşanıp* gittim. A. Ağaoğlu (S5)
- Bizim *vagon* birinci ve ikinci sınıf yolcularınındı. A. H. Tanpınar (S5)

🚩 **Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleler için pedagojik bağlamlar oluşturulabilir.**

Sözcük öğretiminde esas alınan bağlamsal yaklaşım ekseninde iki tür bağlamdan söz edilebilir. Bunlardan ilki *pedagojik bağlam* (öğretimsel bağlam), ikincisi ise *doğal bağlamdır* (Herman ve Dole, 1988; Beck vd., 1983). Pedagojik bağlamlar, öğrenciler bağlamla ilgili ipuçlarını rahatça bulabilsinler, bilinmeyen kelimelerin anlamlarını bu ipuçlarını takip ederek çıkarabilsinler diye özel olarak tasarlanmıştır. Bir eğitim aracı olan

okul sözlüklerine alınacak örnek cümlelerde doğal bağlamdan seçilen cümlelerin öğrencinin seviyesine uygun olmadığı, sözcüğün anlamını tam olarak çıkaramayacağı, yeterli ipucu bulunmadığı vb. düşünülüyorsa pedagojik bağlam oluşturma yoluna da gidilebilir. Bu yapılırken de derlem verilerini inceleyerek sık kullanılan yapıları belirlemek ve buna uygun örnekler yazmak gerekmektedir.

İncelenen sözlüklerde örnek cümlelerin öğretimsel bir amaç güdülerek pedagojik bağlamda üretildiğiyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bağlamsal ipuçları açısından incelendiğinde cümlelerin tamamında buna dikkat edildiğini söylemek mümkün olmasa da kimilerinde sözcüğün anlamını çıkarmaya yarayacak ipuçları olduğu söylenebilir.

- Kafesteki bülbül ne güzel ötüyor. (S1)
- Minik kuş, kafesinde çırpınıyordu. (S2)
- Kuş kafesten uçtu özgür oldu. (S3)
- Bülbül, kafesinde dertli dertli ötüyordu.(S5)
- Güvercini bir kafese koyduk. (S6)

Bağlamsal ipuçları takip edildiğinde yukarıdaki cümlelerin tamamında kafesin işlevine odaklanılarak işlevsel tanımlayıcı ipucu verildiği söylenilebilir. Bu sözcüğün anlamını bilmeden cümleleri okuyan bir öğrenci kafesin içerisine kuş konulan bir eşya olduğunu düşünecektir. Bütün cümlelerde ipucu niteliğinde verilen sözcük kuş veya kuş türleridir.

✚ Okul sözlüklerde yer alan örnek cümlelerde yazım ve noktalama hatalarından kaçınılmalıdır.

Temel başvuru kaynaklarından biri olan, öğrencilere ana dilinin söz varlığını tanıtan, Türkçenin gücünü gösteren okul sözlüklerinin yazım ve noktalama açısından kusursuz olması beklenmektedir. Çünkü küçük yaşta yanlış örneklerle rastlayan çocuk sözlükteki kullanımı doğru kabul edecek ve sonrasında bu yanlışların düzeltilmesi zorlaşacaktır. İncelenen sözlüklerde birçok yazım ve noktalama hatasına rastlanmıştır.

- Uçun kuşlar uçun **burda** vefa yok. R.T. Bölükbaşı (S5)
- Kışlık **erzağı** şimdiden aldılar. (S6)
- Zenne **papuçlarını** ayağına geçirip kırita kırita yürümeye çabalıyor. V. O. Bener (S5)
- Elma, armut, araba, eşya, ağaç, bunların **herbiri** birer *kelimedir*. (S3)
- “Korkma! Sönmez bu **şafaklarda** yüzen **alsancak**.” (S4)
- Dedemin **resmî** ağaç **çerçeve** içindeydi. (S5)
- Yüksek tepelerde **hala** kar duruyor. (S1)
- Doktorun yazdığı **ilâç**, beni hemen iyileştirdi. (S5)
- Babam arada **traş makinesiyle traş** olur. (S1)
- Yanakların koştuktan **al, al** olmuş. (S1)

✚ Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleler sözlükte belirgin bir şekilde gösterilmelidir.

Okul sözlüklerinde örnek cümlelerin şekil açısından daha belirgin olması, tanımlardan ayrılması için italik veya farklı renkte yazılması tercih edilmelidir. Sözlüğün bu şekilde tasarlanması öğrencilerin sözlüğü daha rahat kullanmasına, aradığı sözcüğü

kolay bulmasına yardımcı olacaktır. İncelenen resimli sözlüklerden S2 ve S3'te madde başları pembe, tanımlar siyah, örnek cümleler mavi renkte yazılmıştır. İlaveten S3'te hedef sözcük cümle içinde pembe renkte gösterilmiştir. S1'de ise örnek cümleler paragraf başı yapılarak koyu renkte yazılmıştır. S5'te de benzer şekilde hedef sözcükler koyu renkte gösterilmiştir. Alfabetik sözlüklerde farklı renkler tercih edilmemiş, bunun yerine S4, S5 ve S6'da örnek cümleler italik yazılmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Okul sözlükleri öğrencinin söz varlığının gelişmesine, buna paralel olarak da dört temel dil becerisinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Öğrenciler gerek günlük hayatlarında gerekse okuldaki akademik yaşamlarında sık sık bilmedikleri sözcüklerle karşılaşmakta ve sözlüklere ihtiyaç duymaktadır. Yetişkinler için hazırlanan genel sözlükler seviyelerinin üzerinde olduğu için genellikle okul sözlüklerine başvurmaktadırlar. Bir okul sözlüğüne bakan çocuğun sözlükten aslında ilk beklediği şey aradığı tüm sözcükleri bulabilmektir. Araştırma sonucunda incelenen okul sözlüklerinin bir kısmının bu ihtiyacı karşılamaktan uzak olduğu görülmüştür. Resimli iki sözlükte oran %50'nin altında kalmıştır. Diğer sözlüklerde öğrencinin tanımı bulma oranı daha yüksek olmakla birlikte örnek cümle açısından çoğunlukla yetersiz oldukları görülmüştür.

Üç farklı ilkokul Türkçe ders kitabından toplam 385 sözcük, altı okul sözlüğünde aranmış ve sözlüklerde bu sözcüklere yer verilme oranları sırasıyla %41, %55, %41, %83, %93, %87 olurken örnek cümleye yer verilme oranları %41, %55, %41, %29, %58, %86 olmuştur. Görüldüğü gibi ilkokul öğrencilerinin sıklıkla tercih ettiği resimli sözlüklerde oran %41 ile %55 arasında değişmektedir. Bu sözlüklerin olumlu noktasının sözcüğün anlamını görsellerle desteklemek ve her sözcük için örnek cümle vermesi olduğu söylenebilir. Ancak öğrenci ders kitabında bilmediği bir sözcüğe rastlayıp sözlüğe baktığında yaklaşık yarısını bu sözlüklerde bulamayacaktır. Alfabetik sözlüklerde öğrenciler %83 ile %93 arasında aradığı sözcüğün anlamına ulaşabilmektedir. Bu bakımdan daha başarılı oldukları düşünülebilir ama öğrencinin sözcüğün geçtiği örnek cümleyi bulması noktasında oran düşmektedir. Yalnızca S6 hem tanım hem örnek cümle açısından başarılı sayılabilir. Güzel ve Karadağ (2011) da yaptıkları araştırmada ders kitabından öğrencilerin sözlüğe bakmaya ihtiyaç duyacağını düşündükleri 50 kelime ile Baş'ın (2006) çocuk kitaplarından oluşturduğu söz varlığı listesinden 50 kelime ve 10 deyimli sözlükte aramıştır. İncelenen beş sözlükten dördünde sözcüklerin bulunma oranı %50'nin altında kalmış, birinde %72 oranında çıkmıştır. Güzel ve Karadağ'ın araştırmasında örnek cümleler ilaveten incelenmemiştir. Altıntop (2019) ise yaptığı araştırmasında incelediği üç okul sözlüğünün yalnızca birinde örnek cümlelere kısmen yer verildiğini diğerlerinde hiç yer verilmediğini belirtmiştir.

Öğrencilerin sözlükte anlamına baktığı sözcüğü tam olarak öğrenebilmesi için tanımın yanında mutlaka tanımı anlamasına yardımcı olacak, öğrencinin seviyesine uygun, inandırıcı, gerçekçi örnek cümlelerin verilmesi gerekmektedir. Sayan (2005) sözlükte tanımın nasıl yapılması gerektiğini anlatırken sözcüğün her bir anlamı için farklı örnek cümleler vermenin zorunlu olduğunu belirtir. Altıntop (2019) sözlüklerde tanımı destekleyecek örnek cümlelerin verilmemesinin hedef kitlenin sözcüğün anlamını kavramasını zorlaştırdığını ifade etmiştir.

Usta (2006) sözlüklerdeki yöntem sorunlarını açıkladığı araştırmasında örneklendirme için ayrı bir başlık açmış ve yetersiz, gereksiz ve yararsız örneklendirmeden kaçınılması gerektiğini belirtmiştir. Örneğin "gafil" sözcüğü için verilen "Ben gafil bir kız değilim." cümlesi anlamı ortaya koymak açısından çok basit

kalmaktadır. S6'da "haylaz" sözcüğü için verilen "O haylazın biridir" cümlesi de benzer şekilde anlamı açıklamakta yetersizdir. Okul sözlükleri hazırlanırken bu tarz örneklerden kaçınılması, sözcüğün anlamını net olarak ortaya koyan, anlam ayırıcı nitelikte örneklerin seçilmesi önemlidir.

Altıntop (2019) okul sözlüklerini incelediği çalışmasında sözlüklerde verilen örneklerin nereden ve nasıl seçildiğine dair herhangi bir bilgi verilmediğini ifade etmiştir. Bu çalışmada da incelenen sözlüklerin beşinde örnek cümlelerin nereden seçildiği belirtilmemiştir. Sadece bir sözlükte bazı cümleler Türk şair ve yazarlarının eserlerinden seçilmiş ama bu sözlükte de hangi eserlerin tarandığı açıklanmamıştır. Örnek cümlelerin Türk edebiyatının nitelikli örnekleri arasından seçilmesi çocuklara dil kullanımı açısından örnek olmakta, onlara ana dillerinin inceliklerini göstermekte ve edebî zevklerinin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Baskın (2016) ve Okur (2011) da bu görüşü destekleyerek örnek cümlelerin yerli şair ve yazarların eserlerden, çocuk kitaplarından seçilmesi gerektiğini söylemiştir. Özcan'a (2007) göre de şu anda basılı birçok sözlükte örneklerin Türk edebiyatını temsil eden seçilmiş metinlerden değil de gelişigüzel ve dikkatsizce yazılması, sözcüğün anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

İncelenen sözlüklerde de görüldüğü üzere sözlükbilim alanında hâlen Türkçe için yapılan çalışmaların birçoğu sezgisel olarak ilerlemektedir. Ama sözlükbilim günümüzde artık dilin kullanımına dayalı bir anlayışı benimsemekte ve geçmişte olduğunun aksine derlem dilbilim çalışmaları sözlükbilim çalışmaları için temel oluşturmaktadır (Özkan, 2010). Uygun genişlikteki derlem, verilerin seçimi ve yorumlanması açısından sözlük yazarlarına katkı sağlamaktadır (Sinclair, 2008). Fang ve Chun (2009), öğrenci sözlüklerinin metin temelli bir derleme dayalı hazırlanmasının sözcüklerin anlamsal uyum içerisinde sunulması açısından önemli olduğunu belirtmiştir. Derlem çalışmaları örnek cümlelerin seçiminde de en önemli veri kaynaklarından biridir. Jackson (2016) sözlükteki örnek cümlelerin nereden geldiklerine yani derlemden mi alınma yoksa uydurma mı olduğuna, sözlüğün örnekler hakkındaki politikasına dikkat etmek gerektiğini söyler. Pedagojik sözlüklerin ilk hazırlandığı dönemlerde örneklerin kurma (sözlükbilimci tarafından yazılmış) mı yoksa özgün (derlemden alınmış, otantik materyale dayanan) mü olması gerektiği konusunda büyük tartışmalar yaşanmıştır (Golynskaia, 2017; Chukwuogor, 2020). Ama günümüzde artık bütün saygın sözlükler içeriklerini derlemlerden yararlanarak oluşturduğu için bu tartışmalar güncelliğini kaybetmiştir (Rundell, 1999).

Doğal bağlamda sözcüğün anlamını açıkça ortaya koyan anlam ayırıcı nitelikte cümleler bulunamadığı durumlarda pedagojik bağlamlar da oluşturulabilir ama bu noktada da dikkatli olunmalı, öğrenciye bağlamsal ipuçları sunmasına, kelimenin anlamını tam olarak yansıtabilmesine dikkat edilmelidir. Toope (1996), sözlükteki örneklerin derlemden alınabileceğini veya gerektiğinde sözlükbilimci tarafından değiştirilebileceğini söyler. Sözlükbilim alanında zaten değişikliğe uğramadan sözlükte yer alan derlem örneklerine nadir rastlanmaktadır. Genelde sözlükbilimciler, büyük miktarda derlem verisini inceleyerek sıkça tekrar eden kalıpları belirlemekte ve bu kalıpları örnek cümleleri yazarken kullanmaktadır. Yani derlem daha çok bir veri kaynağı olarak kullanılmaktadır (Atkins ve Rundell, 2008). Ancak araştırma kapsamına alınan okul sözlüklerinde derlemlerden yararlanıldığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Doğru yazım için başvuru sözlüklerin kendi içerisinde yazım ve noktalama kurallarına mutlak surette uyması beklenir. Ancak incelenen sözlüklerin tamamında birçok yazım ve noktalama hatasına rastlanmıştır. Bitişik yazılacak sözcükleri ayrı yazma, ayrı yazılacak sözcükleri bitişik yazma, düzeltme işareti kullanımı, ses düşmesi, ünsüz

benzeşmesi, ünsüz yumuşaması, yabancı sözcüklerin yanlış yazılması, gereksiz/yanlış noktalama işareti kullanımı bu hatalardan birkaçıdır.

Okul sözlüklerinin hazırlanmasında içerik olduğu kadar biçimsel özellikler de önemlidir. Sözlüklerin tasarımının albenili olması, yazı tipi, yazı büyüklüğü, renk kalitesi biçimsel özelliklerden birkaçıdır (Karadağ, 2011). Örnek cümlelerin de şekil açısından belirgin ve okunabilir olması öğrenci açısından kolaylık sağlayacaktır. İncelenen sözlüklerden özellikle resimli sözlüklerde örnek cümleleri farklı renklerde verilmiş, böylece sözlüğün renkli ve albenili olması sağlanmıştır. Diğer sözlüklerde de örnek cümleler tanıma karışmaması için italik yazılmıştır. Jackson (2016) örnek cümlelerin genellikle yatay karakterle yazıldığından bahseder.

Sonuç olarak okul sözlüklerinde sözlüğün mikro yapısını oluşturan unsurlardan biri olan örnek cümlelere/tanımlamalara yer verilmesi sözlük kullanıcısı olan öğrencilerin sözcüğün anlamını öğrenmesi açısından kolaylık sağlamaktadır. Örnekler hem tanıma tamamlayarak örneğin daha iyi anlaşılmasını sağlamakta hem de sözcüğün sözdizimsel, eşdizimsel, dilbilgisel özelliklerini göstermektedir. Hedef kitlesi çocuklar olan bu sözlüklerde içerikten, biçime kadar her unsurun seçiminde dikkatli olunması gerektiği gibi örnek cümle seçiminde de titiz davranılmalı ve örnek cümlelerin niteliğine çok dikkat edilmelidir.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2017). Okul Öncesi ve Okul Çağı Sözlükleri ile İlgili Terimler ve Sözlük Türleri Üzerine (Ed. E. Boz vd.), *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (s. 864-873). Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Basımevi.
- Aksan, D. (2007). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, E. (2018). *5. Sınıf Öğrencilerinin Hedef Söz Varlığı ve Türkçe Sözlüğü*. Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Altıntop, M. (2019). *Sözlükbirimlerin Tanımlanması Açısından İlköğretim Türkçe Sözlükleri*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Aslan Demirtaş, A. (2010). *Türkçe Öğretmenlerinin Okul Sözlüğü Kullanma Konusundaki Tutum ve Davranışları*. Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Atkins, B. T. ve Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Baskın, S. (2016). Güncel Türkçe Sözlük Kullanıcı Dostu mu?. *International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(10), 59-88.
- Baş, B. (2006). *1985-2005 Yılları Arasında Çocuk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Tahkiyeli Metinlerin Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Beck, I. L., Mckeown, M. G. ve Mccaslin, E. S. (1983). Vocabulary Development: All Context Are Not Created Equal. *The Elementary School Journal*, 83(3), 177-181.
- Binyazar, A. (1983), Anadili Öğretiminde Yazınsal Alanlara Açılım. *Türk Dili Dil Öğretim Özel Sayısı*, 379-380, 57-76.
- Boz, E. (2011a). Sözlük ve Sözlükçülük Sorunu. *Sözlük Bilimi Yazıları I* içinde (s. 195-228). Ankara: Gazi Yayınları.

- Boz, E. (2011b). Türkçe Öğretmenlerinin Okul Sözlüğü Kullanma Konusundaki Tutum ve Davranışları. *Sözlük Bilimi Yazıları I* içinde (s. 121-162). Ankara: Gazi Yayınları.
- Chukwuogor, M. (2020). Examples in Igbo-English Dictionaries. *UJAH*, 21(1), 180-198.
- Cüceloğlu, D. (1991). *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çotuksöken, Y. (1999). Okul Sözlükleri Üzerine. *Kebikeç*, 7-8, 61-65.
- Fang, P. Y. ve Chun J. C. (2009). Semantic Prosody: A New Perspective on Lexicography. *US-China Foreign Language*, 7(1), 20-25.
- Golynskaia, A. (2017). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Tek Dilli Öğrenici Sözlüğü: Model, Yöntem ve İlkeler. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Golynskaia, A. (2018). Sözlükbilimin Kullanıcı Odaklı Alanı Olarak Öğrenici Sözlükbilimi. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 65, 189-206.
- Göçer, A. (2020). Okul Sözlüklerinin Biçimsel-İçerik Özellikleri ve Akademik Çalışmalarda Değerlenen Sorunlar Bağlamında Türkçe Okul Sözlüğü Hazırlama Süreci, İlke Ve Ölçütleri Üzerine Bir Öneri: Tematik Okul Sözlükleri. *E- Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7, 66-83.
- Gülseren, C. ve Batur, Z. (2009). Sözlüklerin Niteliği ve İşlevsel Özelliği Bağlamında Sözlük Okuma Alışkanlığının Anadili Becerilerine Etkisi Üzerine Kuramsal Bir Yaklaşım. *Turkish Studies*, 4(4), 135-147.
- Günay, D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Güzel, A. ve Karadağ, Ö. (2011). Türkçe Eğitimi Açısından Okul Sözlükleri (Ed. İ. Yazar), III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Hartman, R. R. K. ve James, G. (1998). *Dictionary of Lexicography*. London: Psychology Press.
- Herman, P. A. ve Dole, J. (1988). Theory and Practice in Vocabulary Learning and Instruction. *The Elementary School Journal*, 89(1), 42-54.
- Jackson, H. (2016). *Sözlükbilime Giriş*. (Çev. M. Gürlek ve E. Patat). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karadağ, Ö. (2011). İlköğretim Türkçe Sözlüklerinin Hazırlanmasında Temel Ölçütler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 30, 193-207.
- Karadüz, A. (2009). Sözlük, Sözcük Anlamı ve Öğrenme Üzerine. *Turkish Studies*, 4(4), 636-645.
- Kocaman, A. (1998). Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük. *Kebikeç*, 6, 111-114.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. (Çev. S. Turan). Ankara: Nobel Akademi.
- Okur, A. (2011). İlköğretim Türkçe Sözlükleri Üzerine. *Turkish Studies*, 6(1), 1567-1583.
- Özcan, E. (2007). Türkçe Öğrenici Sözlüğü. XXI. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri, Mersin.
- Özkan, B. (2010). Türkçenin Öğretiminde Sıfatların Eşdizim Sözlüğü -Yöntem ve Uygulama-. *E-International Journal of Educational Research*, 1(2), 51-65.

- Özkan, B. (2013). Yöntem ve Uygulama Açısından “Türkiye Türkçesi Söz Varlığının Derlem Tabanlı Sözlüğü”. *Bilig*, 66, 149-178.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. (Çev. M. Bütün ve S. B. Demir). Ankara: Pegem Akademi.
- Rundell, M. (1999). Recent Trends in Publishin Monolingual Learners’ Dictionaries. R. R. K Hartmann (Ed.) *Dictionaries in Language Learning. Recommendations, National Reports and Thematic Reports from the TNP Sub-project 9: Dictionaries*. (p. 83-98). Freie Universität Berlin
- Sayan, P. (2005). *11-14 Yaş İçin Hazırlanan Okul Sözlüklerinde Tanımlar Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Serin, N. (2018). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Öğrenici Sözlüklerinin Yeri. *XIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı* içinde (s. 189-199). Varşova, Polonya.
- Sinclair, J. M. (1987). The Dictionary of the Future. *Collins English Dictionary Annual Lecture*. University of Strathclyde.
- Sinclair, J. (2008). The Lexical Item. Hanks, P. (Ed.), *Lexicology*. (p. 51-72). London: Routledge.
- Toope, M. (1996). *Examples in the Bilingual Dictionary*. (Unpublished master’s thesis). School of Translation and Interpretation, University of Ottawa, Ottawa, Canada.
- Usta, H. İ. (2006). Türkçe Sözlük Hazırlamada Yöntem Sorunları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1, 223-242.
- Uysal, İ. N. (2018). Sözlük Biliminde Tanıklama ve Salâh Birsel’in Türkçe Sözlük’e Tanık Olarak Katkıları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9(22), 109-121.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

İncelenen Sözlükler

- Geçmen, C. ve Helvacı, K. (2019). *İlkokul-Ortaokul Türkçe Sözlük*. Ankara: Bilim ve Kültür Yayınları.
- Kavcar, C., Hengirmen, M., Koçak, M. ve Tümeçin, A. K. (2006). *Türkçe Okul Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Kaya, B. (2021). *Resimli Türkçe Sözlük*. Ankara: Ata Yayıncılık.
- Öztürk, T. (2020). *Resimli Türkçe Sözlüğüm*. İstanbul: Ema Kitap.
- Püsküllüoğlu, A. (2020). *İlkokul Türkçe Sözlük*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Selçuk, A. (2019). *Türkçe Resimli Sözlük*. Ankara: Karatay Çocuk Yayınları.